

בודד בצמרת בשאר אל־אסד והמאבק על סוריה

אייל זיסר

הקדמה

ב־18 במארס 2011 הגיע "האביב הערבי" גם לסוריה. באחת ניצתה האש בכל רחבי המדינה, מבשרת את פרוץ המהפכה הסורית אשר עתידה הייתה, כך נראו פני הדברים בראשית הדרך, להפיל את המשטר הסורי תוך מספר ימים, או לכל היותר מספר שבועות. אלא שמה שנדמה היה כ"מהפכת בזק" הפך עד מהרה למאבק מתמשך ועקוב מדם, ובעיקר נטול הכרעה. נוכח האתגר ליציבותו ואף לעצם קיומו, הפגין משטר הבעת' בהנהגתו של בשאר אל־אסד לכידות ועוצמה שהפתיעו רבים שחישבו כבר את קיצו. לכידות ועוצמה אלו העידו על חוסנם של מערכות הממשל, מנגנוני המפלגה וכוחות הצבא המהווים עבורו עמודי תווך, כמו גם על עומק השורשים שהצמיח משטר זה בקרב מגזרים שונים של החברה הסורית, בעיקר בקרב בני עדות המיעוטים – עלווים, דרוזים ונוצרים – ולצידם, גם בני מעמדות הביניים מקרב העדה הסונית בערים הגדולות.¹

אבל מעבר לכל זה, היה בהצלחתו של המשטר הסורי להישאר יציב על רגליו לאורך השנתיים וחצי האחרונות כדי להעיד על חוסנו האישי של בשאר אל־אסד, הניצב בדד בצמרת המשטר הסורי. התנהלותו של בשאר למול ארצות־הברית בקיץ האחרון, במהלך המשבר שפרץ בעקבות השימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי נגד מתנגדיו, מהווה מבחינה זו דוגמה בולטת לאמנות ההירדדות של המשטר – הפגנת יד חזקה מבית אך ריסון ואיפוק כלפי חוץ, עד כדי נכונות להכפיף ראש, ובלבד שתובטח שרידותו של המשטר בדמשק. בשאר הצליח, אפוא, לשרוד חרף ההספדים הרבים שהושמעו על אודותיו, עד כי רבים החלו שבים ומעלים את האפשרות שייצא כשידו על העליונה ממאבק הדמים שבו מצא עצמו נתון. התנהלותו של בשאר לאורך חודשיה הארוכים של המלחמה בסוריה מפתיעה. אין הכוונה בהכרח להפתעה שהייתה מנת חלקם של אותם חסידים שוטים של

פרופ' אייל זיסר הוא דקאן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל־אביב

בשאר ושל משטרו, שביקשו לראות בו את 'איש המערב', ולכל היותר עריץ נאור הנחוש להביא קידמה ושגשוג לארצו הנחשלת. הרי לנגד עיניהם המשתאות הפך 'איש המערב' המעודן לרוצח המונים המשסה את צבאו בבני-עמו תוך שימוש בנשק כימי ובטילי קרקע-קרקע. מה שהפתיע באמת הייתה דווקא הנחישות והעוצמה האישית שגילה בשאר נוכח האתגר שלפניו, ומעל לכול – החלטתו להילחם על חייו ועל חיי משטרו.

מתוך הביצה הטובענית של מלחמת האזרחים שאליה שקעה סוריה עולה, אפוא, דמותו של בשאר כמי שנושא את מלוא משא המשטר הסורי על שכמו, ניצב בבדידות מזהרת בצמרת, מקבל לבדו ובעצמו את ההחלטות הרוות-הגורל לעתידו ולעתידה של סוריה. הוא מוקף בעיקר אנשי צבא וביטחון שקודמו על ידו לתפקידם בצל האירועים במדינה, ואלה תלויים בו ושואבים ממנו את כוחם ואת מעמדם. מעולם, כך נדמה, לא היה הזיהוי של המשטר הסורי עם העומד בראשו כה ברור ומובהק כפי שהוא כיום בסוריה. בשאר הוא שבחר להטביע את סוריה במלחמת אזרחים עקובה מדם, אך אפשר שהוא גם זה שיחלצה, או לכל הפחות את המעט שייוותר ממנה, אם יעלה בידיו להכריע את מתנגדיו.

עלייתו של בשאר לשלטון

בהכשרתו של בשאר אל-אסד לשלטון לא היה דבר שידריך ויכין אותו לקראת האתגר שמולו מצא עצמו ניצב עם פרוץ המהומות בסוריה, במאוס 2011. למען האמת, בהכשרתו ובגידולו של בשאר לא היה דבר שיכין אותו לתפקיד נשיא סוריה, שאותו נטל על עצמו עם מות אביו ביוני 2000. אחרי הכול, את מיטב שנותיו הקדיש בשאר לרפואת עיניים – המקצוע שבחר כייעודו בחיים. ארבע שנים למד רפואת עיניים בפקולטה לרפואה באוניברסיטה של דמשק, ולאחר מכן שהה עוד כשנה בהתמחות בבית חולים לרפואת עיניים בלונדון.²

בדיעבד, נראה כי בשאר הביא עימו אל שדה המערכה וההתמודדות עם המתקוממים נגדו ונגד משטרו משהו מלימודי הרפואה שלו, אם כי לאו דווקא מתחום רפואת העיניים, אלא משולחן הניתוחים. במהלך נאומו לפני חברי בית הנבחרים הסורי בדמשק ב-4 ביוני 2012, הוא הצדיק את השימוש בכוח נגד מתנגדיו במילים הבאות: "איזה אדם שפוי אוהב דם? ברור שאין אדם שכזה. אבל כאשר הרופא המנתח נכנס לחדר הניתוחים, הוא נאלץ לא פעם לפתוח את הפצע השותת דם ואף לכרות, לבתר או לעקור משורש איבר מן הגוף. האם במקרה כזה אנו אומרים לו שידיו מגואלות בדם, או להיפך, אנו מברכים אותו על שהציל את חיי החולה?"³

לאורך השנים הראשונות לשלטונו נתפס בשאר כשליט לוקה בחסר, חלש וחיוור, נעדר בסיסי כוח ותמיכה של ממש, הנתון לחלוטין – בבחינת שליט-בובה – בידיה

של צמרת שלטונית, "הגוורדיה הוותיקה", שנותרה על מכונה מתקופת שלטונו של אביו, חאפז אל־אסד. מעבר לכל זה ראוי להזכיר כי בשאר מצא עצמו בעימות חזיתי עם הממשל האמריקאי ואף בבידוד אזורי ובינלאומי, על רקע בריתו עם איראן ועם חזבאללה. אלא שבחלוף השנים התפוגגו הספקות והפקפוקים שליוו את עלייתו של בשאר לשלטון, ונראה היה כי הוא מצליח לבסס את מעמדו מבית ומחוץ. בקיץ 2010, ערב פרוץ המהומות בסוריה, נראה היה כי בשאר הבשיל ובגר, צבר ידע וניסיון אך גם עוצמה שלטונית, וכי מצבו ומצב המשטר שבראשו הוא עומד מעולם לא היה טוב יותר.⁴

מבט אל הצמרת הסורית ערב פרוץ המהומות בסוריה, כמו גם אל התנהלותו של בשאר לאורך העשור הראשון לכהונתו, מעלה כי הצמרת הסורית בהנהגת בשאר נותרה כזו שמרכיביה השונים עולים בקנה אחד ותואמים את אופיו ומהותו של המשטר הסורי – כלומר, את עובדת היותו של משטר זה אישי, משפחתי, שבטי ועדתי, משטר הנשען על תמיכת מפלגת הבעת' ובעיקר, על כוחות הצבא והביטחון. עם זאת, במהלך העשור הראשון לשלטונו של בשאר נעלמה לחלוטין הגוורדיה הוותיקה ששלטה ביד רמה בסוריה כשעלה בשאר לשלטון, שעמה נמנו אישים כסגן הנשיא, עבד אל־חלים חדאם, או שר ההגנה הנצחי, מוצטפא טלאס. את מקומה תפסו שורה של קבוצות כוח או אישים, אשר קודמו לתפקידם או אף מונו לראשונה בידי בשאר, וממילא, שאבו ממנו את כוחם וסמכותם. בין אלה ניתן למנות את עבדאללה אל־דרדרי, סגן ראש הממשלה לענייני כלכלה, שניהל ביד רמה את ענייני החברה והכלכלה במדינה, סגן הנשיא, פארוק א־שרע, ושר החוץ, וליד אל־מועלם, שהתקוטטו ביניהם על ניהול ענייני החוץ, וכן שורה של אנשי צבא שהחזיקו בעמדות המפתח בצבא ובמנגנוני הביטחון.⁵

בכל האמור ביחס להתנהלותו של בשאר, ראוי להדגיש את האיפוק שגילה בעיקר מול ישראל, למשל, בעקבות השמדת הכור הגרעיני הסורי בספטמבר 2007. איפוק זה זיכה אותו בהערכה רבה בישראל ובמערב, ופרשנים רבים מיהרו לשבח אותו כמנהיג בוגר ואחראי הנוהג באיפוק ובריסון, ובעיקר בשיקול דעת, שכמותם קשה למצוא אצל רבים ממנהיגי האזור האחרים. הייתה זו, אגב, תפנית של מאה ושמונים מעלות ביחסם של אלה לבשאר, שבו נטו לראות בעת שעלה לשלטון בדמשק מנהיג צעיר וחסר ניסיון, הנוטה לא־פעם להתנהגות אימפולסיבית, וממילא, לא שקולה ולא מחושבת.⁶

כל זה השתנה, כמובן, עם פרוץ המהפכה הסורית במארכ 2011. מהפכה זו "נפלה על ראשו" של בשאר בהפתעה, בעיקר משום שלא היה מודע לפער שנפער בין המשטר לבין המוני תומכיו־לשעבר, בעיקר באזורי הכפר והפריפריה. אבל למרות ההפתעה מפרוץ המהומות הפגין בשאר אל־אסד למן הרגע הראשון נחישות ונחרצות, ונחלץ להיאבק עד חורמה במתנגדיו. ממילא, סרב לשקול כל

פשרה או ויתור כלשהם העלולים, כך חשש, לדרדר אותו במדרון חלקלק שסופו מיטוט משטרו.

ראשית, בשאר דבק בטענה כי העם הסורי ניצב ברובו המכריע לצידו, וכי מתנגדיו אינם אלא מיעוט מבוטל וחסר נוכחות של ממש בקרב האוכלוסייה הסורית. ממילא, הוא תפס את המהפכה הסורית כנובעת מקנוניה זרה שבבסיסה הרצון האמריקאי, בשירות ישראל, לרסק את אחדותו של העולם הערבי. קנוניה זו נתמכה בידי האסלאם הפוליטי הרדיקלי בסוריה ומחוץ לה – בקטר, בערב הסעודית ובטורקיה – שראה מאז ומעולם בערביות החילונית מבית מדרשה של מפלגת הבעת' משום אויב.⁷

שנית, בשאר ראה בשימוש בכוח פתרון יחיד להתגברות על המשבר שאליו נקלעה סוריה ולהרגעת המדינה. יש להניח כי תפיסה זו הייתה חלק ממורשת האב, בבחינת ניסיון ללחום מחדש ובצורה מוצלחת את מלחמת המשטר במרד האסלאמי של 1976 – 1982. השימוש בכוח רק הסלים את המשבר בסוריה, וסופו שהביא לברוטליזציה של הלחימה משני הצדדים, אך גם מצד המשטר הסורי שאימץ, למעשה, מדיניות של "מלחמת שמד" במורדים.

שלישית, לצד כל זה ניסה בשאר להתנער מאחריותו האישית למתרחש ברחבי סוריה. הוא הרבה, לכל הפחות בראשית האירועים, להשמיע את הטענה כי דיכוי ואף ההרג של המפגינים אינו פרי החלטה מגבוה ובוודאי אינו תוצאה של הוראות שנתן הוא עצמו, אלא הוא נעוץ בחוסר ניסיון ובהיעדר מיומנות של כוחות הביטחון והמשטרה. מאוחר יותר התכחש גם למעשי ההרג ההמונים שאירעו במדינה וכמובן, לשימוש שעשה משטרו בנשק כימי.

דוגמה מצוינת לכך ניתנה, למשל, בראיון שהעניק בשאר לברברה וולטרס, כתבת רשת הטלוויזיה אי.בי.סי, ב־7 בדצמבר 2011. וולטרס ניסתה להקשות על בשאר בשאלות שעניינן פרטי פרטים של מעשי דיכוי והרג שעליהם דווח באמצעי התקשורת המערביים, אך לשאלותיה השיב בשאר כי "אני בסך הכול נשיא. המדינה לא שייכת לי וגם כוחות הביטחון לא. יש הבדל בין מדיניות של דיכוי לבין כמה טעויות שבוצעו על ידי כמה בעלי תפקידים – הבדל גדול". וולטרס הגיבה באומרה: "אבל משהו חייב לתת את הפקודה", ולכך השיב בשאר כי "אנו איננו הורגים את בני־עמנו. שום שלטון בעולם לא הורג את בני־עמו, אלא אם עומד בראשו אדם משוגע".⁸

טענותיו של בשאר לחפות נפלו בתחילה על אוזניים קשובות. ואכן, כשפרצו המהומות בסוריה במארס 2011 נשמע הטיעון כי בשאר שונה מיתר עמיתיו השליטים הערביים, שכן מטרתו היא להוביל רפורמה ושינוי במציאות מורכבת וסבוכה, ובנוסף נטען כי בשאר עצמו אינו נושא באחריות לדיכוי ואינו מצוי תמיד בפרטים, או אף אין לו שליטה על מקורביו ועל בני משפחתו. זכורה בהקשר זה

הצהרתה של מזכירת המדינה האמריקאית, הילרי קלינטון, שלפיה סנטורים ששבו מסוריה סבורים כי בשאר הוא רפורמטור.⁹ ואילו ראש ממשלת טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן אף טרח ביוני 2011 להסביר – היה זה טרם התפנית במדיניותו – כי שורש הרע בסוריה נעוץ בכלל במאהר, אחיו של בשאר, ולא בנשיא הסורי עצמו.¹⁰ אלא שככל שהעמיק המשבר במדינה, לא ניתן היה עוד להפריד בין בשאר לבין מקורביו או פקודיו, וכמו במקרים קודמים במהלך העשור הראשון לשלטונו של בשאר, בתחומי עיסוק ופעילות אחרים שלו, הלך והתחוויר כי הנשיא הסורי הוא העומד באופן ישיר מאחורי המדיניות של הפעלת כוח הזרוע נגד מתנגדיו, ואינו בבחינת צופה בלתי מעורב מן הצד או אף "רפורמיסט שנשבה" בידי סביבתו הקרובה. מבחינה זו נראה כי "האביב הסורי" הסיר או אף קרע את המסווה מעל פניו של בשאר וחשף את פרצופו האמיתי – בן ראוי ומחויב לאביו.

מאבק ההישרדות של בשאר

ממועד פרוץ המהפכה הפך בשאר לדבק המלכד של המשטר הסורי וכאמור, לסמל של מאבק ההישרדות שלו ושל משטרו. המהלומות שספג המשטר, למשל חיסולה של הצמרת הצבאית הסורית בפיגוע הטרור בדמשק ב-18 ביולי 2011, הסירו ממנו את שכבות ההגנה שלו, ומכאן החשיבות העצומה שיש לייחס כיום לדמותו של בשאר – האיש שהפך לאבן ראשה, שעליו ניצב בניינו של המשטר ומי שמחבר את ראשיו: אנשי מערכות הממשל, הצבא ומנגנוני הביטחון ובכירי המפלגה.

כך או אחרת, ראוי להצביע על השינויים הבאים שחלו בהרכב הצמרת הסורית ובהתנהלותה תחת בשאר עם פרוץ המהומות. ראשית, הצמרת האזרחית שכוכבה דרך בעשור הראשון של שלטונו של בשאר איבדה באחת ממעמדה. צמרת זו

נותרה אמנם 'חלון הראווה' של המשטר וחשיבותה ברורה לכול בכל האמור לניהול ענייני החברה והכלכלה, שנותרו מתפקדים באותם חלקים של סוריה שעודם תחת שלטונו של המשטר. אבל חשיבותה לשרידותו של המשטר בימים של מאבק דמים לחיים ולמוות הפכה פחותה באופן משמעותי. ראוי לציין כי המופקדים על עניינים אלה באים מקרב המגזר הסוני הכפרי, שהיה בעבר שותף חשוב של המשטר, אך למעשה הוא שהרים את נס המרד. כך ראש הממשלה בין אפריל 2011 ליוני 2012, עאדל ספר, שהוא בן המרחב הכפרי של דמשק; כך ריאד ח'ג'אב, ראש

ככל שהעמיק המשבר בסוריה הלך והתחוויר כי הנשיא הסורי הוא העומד באופן ישיר מאחורי המדיניות של הפעלת כוח הזרוע נגד מתנגדיו, ואינו בבחינת צופה בלתי מעורב מן הצד

הממשלה הבא אחריו שערך באוגוסט 2012, שהוא בן דיר אל-זור; וכך גם ואיל חלקי, ראש הממשלה מספטמבר 2012, בן העיירה ג'אסם שבמחוז דרעא. כל אלה נותרו ברובם נאמנים למשטר הסורי. כך גם הילאל הילאל, בן חלב, שמונה ביוני

2013 לשמש כסגן המזכיר הכללי של מפלגת הבעת', או שר ההסברה, עומראן אל-זועבי, בן מחוז דרעא.¹¹

שנית, שובם לגדולה של אנשי המערכת הצבאית והביטחונית בסוריה. תחילה אצף שאווכת איש המשפחה, ששימש סגן שר הגנה והופקד על ענייני הביטחון במשטר, ולאחר חיסול הצמרת הביטחונית בפיגוע בדמשק ב-18 ביולי 2012 צצה צמרת חדשה שבקודקודה עלי ממלוק, בן העדה העלווית, המשמש ראש הלשכה לביטחון לאומי ומופקד על כלל מנגנוני הביטחון במדינה. מנגנונים אלה ידעו בעבר תחרות עזה בין ראשיהם על יוקרה וקרבה לנשיא, אך עתה הפכו נתונים לשליטתו של ממלוק. עם אלה נמנים: עבד אל-פתאח קודסיה, המשמש סגנו של ממלוק, רסתום ע'זאלה, סוני בעצמו ממחוז דרעא, ראש מנהלת הביטחון הפוליטי; מוחמד דיב זיתון, ראש מנהלת הביטחון הכללי; רפיק שחאדה, ראש המחלקה לביטחון צבאי; ג'מיל חסן, ראש מנהלת הביטחון של חיל האוויר.¹²

ראוי להזכיר כי עם פרוץ המהומות ניצב בראש המערכת הצבאית שר ההגנה, עלי חביב, בן העדה העלווית, יליד שנת 1939 מאזור צאפיתא שבמחוז טרטוס. באוגוסט 2011 הוא הוחלף מסיבות של גיל ובריאות בידי דאוד ראג'חה, בן העדה היוונית-אורתודכסית, יליד שנת 1947 מדמשק. ב-18 ביולי 2012 חוסל ראג'חה בפיגוע יחד עם עמיתיו לחוליית ניהול המשברים, שהתכנסה במרכז לביטחון לאומי. עם ההרוגים נמנו ראש התא לניהול המשבר, חסן תורכמאני; סגן שר ההגנה וגיסו של הנשיא בשאר אל-אסד, אצף שאווכת, וכן ראש הלשכה לביטחון לאומי, הישאם אח'תיאר. שר הפנים, מוחמד שעאר, היה השורד היחיד מן הפיגוע. בעקבות הפיגוע קודם הרמטכ"ל, עימאד פהד ג'אסם פריג', יליד 1950, סוני מן הכפר רהג'אן שבמחוז חמה, לתפקיד שר ההגנה. את מקומו כרמטכ"ל תפס עלי איוב, בן העדה העלווית, יליד שנת 1952, ממחוז לאד'קיה.¹³

חבורה זו של גנרלים שבראשה ניצב עלי ממלוק, ובכלל האמור בצבא – שר ההגנה, פהד פריג', מנהלת, אפוא, בהנהגת בשאר, את הקרב על סוריה. אבל ברור כי חבורה זו מונתה לתפקידה, וממילא היא שואבת את כוחה מבשאר אל-אסד ותלויה בו. יצוין גם כי לצד הצבא הסורי הסדיר, שבחודו כוחות העילית שלו כמו דיוויזיית משמר הרפובליקה, שבה משרת מאהר, אחיו של בשאר, או יחידות הקומנדו, הקים המשטר מיליציות, חלקן על טוהרת בני העדה העלווית. מיליציות אלו, הקרויות שִבִּיחָה, שנודעו גם בשמן הרשמי "הוועדות העממיות" או "כוחות ההגנה הלאומית", אמורות להוסיף משקל סגולי ליחידות הצבא, וכך גם לוחמים ששיגר ארגון חזבאללה או מתנדבים שנשלחו בעידוד איראני מעיראק, לסייע בידי בשאר.¹⁴

שלישית, בני משפחת אסד אינם נפקדים מהמעגל הסובב את בשאר, אבל כמו בימי אביו, אין הם הבולטים בצמרת. עם אלה אפשר כמובן למנות את מאהר

אל-אסד, אחיו של הנשיא, הממלא תפקיד בכיר בדיוויזיית העילית של משמר הרפובליקה, ולצידו את ראמי מ'חלוף, דודנו של בשאר, איש עסקים עשיר המסייע בידי המשטר בתחומי הכלכלה. אחיו של ראמי, חאפז, הוא קצין באחד ממנגנוני הביטחון של המשטר.¹⁵

נחרצות מבית, איפוק כלפי חוץ

בשאר השכיל לשמור על איפוק לאורך החודשים הארוכים של המשבר בסוריה, בכל הקשור בשכנותיו – טורקיה, ירדן, וכמובן ישראל, אשר לה יוחסו שורה של תקיפות בעומק סוריה. אבל מבית גילה בשאר נחרצות, אולי שלא במודע ובמתכוון אלא כתוצאה מהברוטליזציה של המלחמה בסוריה, הוא הפך את המערכה שהוא מנהל באויביו למלחמת הכחדה, שמטרתה להכחיד או לגרש את המורדים ואת האוכלוסייה התומכת בהם. אי-אפשר להסביר אחרת את השימוש המסיבי בנשק טרור קטלני, קרי הפצצות מרוכזות מהאוויר, ירי ארטילרי מרוכז, וירי טילי קרקע-קרקע ואף שימוש בנשק כימי נגד מרחבים מיושבים, התומכים במורדים או מצויים בשליטתם. התוצאה היא כי בין ארבעה לשישה מיליון סורים הפכו פליטים, חלקם נמצאים מחוץ לארצם. מדובר בכעשרים עד שלושים אחוזים מן האוכלוסייה, כולה סוגית מאזורי הכפר והפריפריה, שמקרבה באו המורדים ושתמכה בהם במאבקם. בשאר עשוי אפוא לזכות בקרב על סוריה בדרך של הכחדת המורדים ותומכיהם. דוגמה לכך נמצא במשבר שפרץ בקיץ 2013, בעקבות השימוש שעשה המשטר בדמשק בנשק כימי נגד מתנגדיו ב־21 באוגוסט. לרגע נדמה היה כי גורלו של בשאר נחרץ, וכי וושינגטון נחושה להכות בו ואולי אף להביא לנפילתו. ואולם

פשרה שהציעה רוסיה ושבשאר נתן את הסכמתו לה הסירה ממנו את הסכנה, גם אם במחיר של אובדן יוקרה, ואולי חמור מכך, התפרקות מנכסים אסטרטגיים בדמות מצבורי הנשק הכימי שבידי סוריה. אלא שבשאר, כמו אביו לפניו, נבדל מסדאם חוסיין, שהיה מוכן 'להמר על כל הקופה' ולהסתכן, ובלבד שלא לכפוף את ראשו. בכך הציל לעת עתה בשאר את נפשו, והבטיח זמן יקר מפז למאבק האמיתי – לא מול ארצות-הברית או ישראל – אלא מול אויביו מבית.

הצלחת שרידותו של המשטר הסורי היא גם ובעיקר הצלחתו האישית של בשאר אל-אסד שהוכיח חסינות ועוצמה אישית, ובעיקר יכולת עמידות שרבים לא האמינו כי ניחן בה

סיכום

הצלחת שרידותו של המשטר הסורי, לפי שעה, חרף המרד נגדו היא גם ובעיקר הצלחתו האישית של בשאר אל-אסד. האיש עומד לבדו בראשו של המשטר הסורי כשמתחתיו חבורה של כפופים. אין מדובר בחברים ושותפים לדרך כמו

בימי אביו, אלא בפונקציונרים צבאיים שקידומם בא להם מידיו, לא בהכרח בשל קשר אישי של ידידות אלא פרי התקדמותם בסולם הדרגות, רובם נעדרים כוח משל עצמם, וממילא אין מדובר בחבורה מלוכדת. בשאר הוכיח חסינות ועוצמה אישית, ובעיקר יכולת עמידות שרבים לא האמינו כי ייחן בה. אחרי הכול, הטענה שנשמעה כשעלה לשלטון הייתה כי הוא נעדר "אינסטינקט של רוצח" – תכונה הכרחית למי שמבקש לשלוט בסוריה. אלא שבשאר התגלה כק־רוח הנכון להקריב מדינה שלמה על מזבח שרידותו.

הערות

- 1 לרקע כללי על אודות המהפכה הסורית, ראו Fouad Ajami, **The Syrian Rebellion** (Stanford: Stanford University, 2012); David W. Lesch, **The Fall of the House of Assad** (New Haven: Yale University Press, 2012).
- 2 אייל זיסר, **בשאר אל-אסד, שנים ראשונות בשלטון** (תל-אביב: הוצאת הספרים של אוניברסיטת תל-אביב, 2004), ע"ע 13–35.
- 3 לנוסח נאומו של בשאר אל-אסד ראו **אל־ת'ורה** (דמשק), 5 ביוני 2012. ראו גם אתר הנשיאות של סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית), <http://www.presidentassad.net>.
- 4 ראו למשל, מחקרים שנכתבו באותן שנים על אודות המשטר הסורי, לדוגמה Fred H. Lawson (ed.), **Demystifying Syria** ((London: Saqi, 2009); Carsten Wieland, **Syria in Bay, Secularism, Islamism and 'Pax Americana'** (London: Hurst, 2008).
- 5 אייל זיסר, **בשאר אל-אסד, שנים ראשונות בשלטון**, ע"ע 75–80.
- 6 ראו למשל Eyal Zisser, "An Israeli Watershed: Strike on Syria", **Middle East Quarterly**, Vol. 15, No. 3 (Summer 2008), pp. 57–62.
- 7 ראו למשל, נאומיו של בשאר אל-אסד בבית הנבחרים הסורי, ב־30 במרץ 2011, וב־7 ביוני 2012, וכן בראיון שהעניק לערוץ הטלוויזיה של חזבאללה, אל־מנאר, ב־30 במרץ 2013. לנוסח הראיונות, ראו אתר הנשיאות של סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית), <http://www.presidentassad.net>.
- 8 ראו ראיון של ברברה וולטרס עם בשאר אל-אסד, ערוץ הטלוויזיה אי.בי.סי, 7 בדצמבר 2011 <http://abcnews.go.com/International/transcript-abcs-barbara-walters-interview-syrian-president-bashar/story?id=15099152>.
- 9 לנוסח דבריה של הילרי קלינטון ראו Interview With Bob Schieffer of CBS's Face the Nation, March 27, 2013, <http://www.state.gov/secretary/rm/2011/03/159210.htm>.
- 10 לנוסח דבריו של ארדואן, ראו Cem Ertuz, "Turkey Final Warning to Syria: Tomorrow may be too Late for Reforms, *Today's Zaman* (Ankara), June 18, 2011. <http://www.todayszaman.com/news-253272-turkey-delivers-a-final-warning-to-syria.html>.
- 11 הביוגרפיות של בכירי הממשל הסורי פורסמו בידי סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית) בסמוך למינויים. ראו אתר סאנא, 2 באפריל 2011, 5 ביוני 2012, 9 בספטמבר 2012, 3 ביוני 2013. www.rtv.gov.sy. ראו עוד בעניין זה Eyal Zisser, "Can Assad's Syria Survive Revolution?" **Middle East Quarterly**, Vol. 20 (Spring 2013), pp. 13–21.

- 12 ראו למשל רויטרס 24 ביולי 2012, Assad names new security chief after bombing, [http://in.reuters.com/article/2012/07/24/syria-assad-security-List of Syrian officials](http://in.reuters.com/article/2012/07/24/syria-assad-security-List%20of%20Syrian%20officials%20idINDEE86N0BO20120724) (בירות), ראו גם נהאר-אונליין (בירות), [http://www.ennaharonline.com/en/affected by Arab sanctions, international/7826.html](http://www.ennaharonline.com/en/affected%20by%20Arab%20sanctions%20international/7826.html), 4 בדצמבר 2011,
- 13 ראו סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית), 5 באוגוסט 2011, 18, 19 ביולי 2012. <http://www.aljazeera.net/portal>, 18, 19 ביולי 2012.
- 14 ראו עוד בסקירה מעורבות חזבאללה במלחמת האזרחים בסוריה, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם מאיר עמית, 2 ביוני 2013, http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20521/H_062_13_1715496127.pdf. ראו גם Armed Militias of Alawites Emerging in Syria, 6 בספטמבר 2012, אתר אל-בואבה, http://www.albawaba.com/blog_roundup/alawi-militia-syria-440999,
15 על אודות בני משפחת אסד ראו למשל, ניו-יורק טיימס, 25 בדצמבר 2012, An Update on the Assad Inner Circle http://www.nytimes.com/interactive/2012/12/25/world/middleeast/assad-inner-circle.html?_r=0